

**Різноманіття правових традицій в судовій практиці
Катеринославщини останньої чверті XVIII ст.**

Ольга Посулько

ORCID: 0000-0002-7250-9696

ResearcherID B-9934-2018

olgaposunko70@gmail.com

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна*

Анотація. У статті здійснено характеристику регіональних особливостей судової системи Катеринославського намісництва (1783–1796) та Новоросійської губернії (1796–1802). Джерельну базу дослідження складають дві групи матеріалів: документи вищих судових та адміністративних установ намісництва (губернії); справи судових інстанцій повітового рівня. На основі здійсненого аналізу виділено окремі території вказаних адміністративно-територіальних одиниць, які мали правову специфіку. Перший регіон – землі колишньої Гетьманщини, що у вигляді Кременчуцького, Полтавського повітів увійшли до складу намісництва у 1783 р. Згідно з указом 1777 р. тут дозволялося використання норм «малоросійського права», яке опиралося на Литовський Статут 1588 р. і Магдебурзьке право. У документах часті вказівки саме на ці правові документи; використання їх спеціальної термінології; узгодження їх норм зі звичаєвим правом українців вказаних повітів. Другий регіон – північно-східні повіти намісництва (у 1783 р. Бахмутський, Слов'янський, Донецький), які межували з Слобідською Україною і землями Війська Донського. Особливість справ цього куточка намісництва – апеляція виключно до російського імперського законодавства. Оскільки до поземельних конфліктів тут землевласники залучали донських козаків, то і сутички ці більш агресивні, судові розгляди ускладнені. Також населені пункти, які населялися донцями, вирізнялися іншими принципами організації суспільного життя, мали специфіку родинних відносин, що відобразалося і у видах злочинів. У період існування Новоросійської губернії (1796 – 1802) її губернські установи були ревізійними для справ, що направлялися з Криму. Це стосувалося переважно кримінальних справ. Тут спостерігалось нерозуміння з боку російського чиновництва місцевих традицій та звичаїв. Зроблено висновки, що названі адміністративно-територіальні одиниці у їх розмірах не могли бути однорідним полем реалізації реформи 1775 р.

Ключові слова: Південна Україна; інкорпорація; судова реформа 1775 р.; межування.

Надійшла до редколегії 31.08.2018

Прорецензована 23.10.2018

Рекомендована до друку 13.11.2018

ROXOLANIA HISTORIČA

The Variety of Legal Traditions in the Judicial Practice of Yekaterinoslav Region in the last quarter of the 19th century

Olha Posunko

ORCID: 0000-0002-7250-9696

ResearcherID B-9934-2018

olgaposunko70@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarin avenue, Dnipro, 49010, Ukraine*

Abstract. The article is devoted to the description of regional features of the judicial system of Yekaterinoslav province (1783–1796) and Novorossiysk province (1796–1802). The source of the study consists of two groups of materials. The first group is the documents of the highest judicial and administrative institutions of the province. The second group is represented by the county level of judicial institutions. On the basis of the analysis carried out, separate territories of the mentioned administrative-territorial units, which had legal specifics, were singled out. The first region is the lands of the former Hetmanate, which in the form of Kremenchuk, Poltava districts became part of the governorship in 1783. According to the decree of 1777, the use of the norms of "Little Russian law" was allowed here which was based on the Lithuanian Statute of 1588 and the Magdeburg Law. The documents are often instructed specifically on these legal documents; use of their special terminology; subordination of their norms with the customary right of Ukrainians of these territories. The second region are the northeastern provinces of the governorate (in 1783 Bakhmut, Sloviansk, Donetsk) which bordered on Slobidska Ukraine and the lands of the Don troops. The peculiarity of the cases from this corner of the governorship is the appeal exclusively to the Russian imperial legislation. Since the landowners involved the Don Cossacks to land conflicts there these clashes were more aggressive, court proceedings were more complicated. Also, the settlements which were inhabited by the Dons were distinguished by other principles of organization of social life, have specific family relations, which was reflected in the types of crimes. During the period of the existence of the Novorossiysk province (1796–1802), its provincial institutions were audits for cases sent from the Crimea. Immediately in 1783–1784, in order to stabilize the situation, the division into six kaimancies (provinces), which were divided into cadillics (counties), continued to operate there. They were judged, respectively, by the Caimakans and the Kadia. Criminal cases were considered at the courts of the imperial standard, and then they were sent to the Revolutionary Courts of Novorossiysk. Here we note the lack of understanding from the side of Russian bureaucracy of local traditions. The customs of marriage-family, inheritance law have often been ignored by general courts. It is concluded that the named administrative-territorial units in their size could not be a homogeneous field of implementation of the 1775 reform. The polyethnic composition of the population, the local traditions power could not be ignored until then and was forced to consider them in the organization of the judicial system and legal proceedings.

Keywords: Southern Ukraine; Incorporation; Judicial Reform in 1775; Interrogation.

Received 31.08.2018

Reviewed 23.10.2018

Accepted 13.11.2018

Постановка проблеми. Загальновідомою є теза про те, що остання чверть XVIII ст. мала виключне значення в інкорпорації Південної України (та і не лише її) до складу Російської імперії. У цьому процесі традиційно розглядають питання ліквідації Запорозької Січі, уніфікації окремих сфер життя суспільства, соціальну та міграційну політику щодо регіону тощо. Досить активно розробляється проблематика адміністративно-територіальних змін, осмислення місцевої управлінської системи, але, на жаль, у вказаному контексті мало зроблено для вивчення такої важливої складової модернізаційних процесів епохи як судова система. Є усталені твердження, що «Положення про губернії» 1775 р. (які і впроваджували нову систему судочинства в імперії) було поширено у 1784 рр. на територію Південної України і так запроваджено імперське право і судочинство. Проте спеціальні дослідження фактично відсутні.

Наявний **комплекс історико-правових робіт** ми можемо розподілити на окремі групи. Перша група – роботи, які дають загальні уявлення про період та реформи управління і судочинства вказаного часу; політику імперії щодо окремих територій України [1; 3; 13; 15; 20; 28; 45; 46]. Друга група досліджень має регіональний вимір: праці з вивчення адміністративно-територіальних змін і управлінських структур власне Південної України; роботи про діяльність окремих установ краю [4; 16; 17; 21; 27]. Інформація про функціонування регіональної судової системи, про особливості побутування певних правових норм і традицій у них представлена фрагментарно.

Вважаємо за необхідне дати певні пояснення стосовно географічних назв. Визначення «Катеринославщина» у даній статті досить умовне, воно не відповідає розумінню цього регіону, характерному для XIX ст. Стосовно останньої чверті XVIII ст. радше спрацьовує «прив'язка» регіону до міста, яке номінально являлося центром великих адміністративно-територіальних одиниць – Катеринославського намісництва (1783–1796 рр.), а згодом Новоросійської губернії (1796–1802 рр.)

Як відомо, реалізуючи реформу 1775 р., яка була і адміністративною, і судовою, і управлінською, створювалися адміністративно-територіальні одиниці без урахування історичних і етнічних особливостей та традицій. Визначальним фактором була чисельність населення, зручність для централізованого управління. Відповідно, коли було утворено Катеринославське намісництво (пізніше Новоросійську губернію), то в результаті отримана одиниця мала величезні обшири і включала в себе досить відмінні території. Варто згадати лише, що це були землі колишнього Війська Запорозького, частково території Гетьманщини, прикордонні землі з Військом Донським, на окремих етапах сюди включалися території Правобережжя, Слобідської України і підпорядковувався Крим. Крім того, активна колонізаційна політика уряду відкрила шлях до переселення сюди представників різних національностей і конфесій.

Мета статті – на основі матеріалів судових установ краю проаналізувати і визначити регіональні особливості побутування правових звичаїв, норм на окремих територіях Катеринославського намісництва (Новоросійської губернії); окреслити коло соціальних проблем і характеристик, притаманних певним повітам. **Джерельну базу** дослідження становлять дві групи матеріалів. Перша – це документи вищих за принципом територіальності установ – Катеринославських палат цивільного і кримінального суду (які мали всестановий характер); Катеринославського верхнього земського суду; Катеринославського совісного суду; Катеринославського намісницького правління; Новоросійської палати суду і розправи. Другу групу представляють матеріали судових установ (чи структур з такими функціями) повітового рівня – повітових земських судів, повітових магістратів, нижніх розправ, нижніх земських судів тощо.

Отже, у полі зору – система загального судочинства (ми виключаємо церковні, військові, суди національних громад). «Державний лібералізм» вказаного періоду полягав у досить лояльному ставленні держави до можливості використання національними громадами власного права і звичаїв. Так, іменним указом від 30 березня 1783 р. грецькій, вірменській громадам краю, а також людям «римського закону» дозволено мати суди власні (окрема згадка була про вірменський магістрат) [23, т. 21, № 15700]. Коли у 1784 р. віддавався указ про обласштування «присутственных мест» в Катеринославському намісництві, то знову підтверджувалася можливість вказаних поселенців судитися власним судом [23, т. 22, № 15908].

Зазвичай колоністам дозволялося керуватися власними правовими нормами у сфері цивільного права, робилися незначні винятки стосовно вирішення дрібних кримінальних справ, але лише у випадку скоєння правопорушення всередині громади. Всі ж тяжкі злочини підлягали юрисдикції загальних судів. Не будемо детально зупинятися на характеристичі самої системи, зазначимо лише, що реформа 1775 р. створювала станову систему, де кожен суспільний прошарок мав «свою» первинну судову ланку. Вищі ж інстанції (губернські палати цивільного і кримінального суду) і Совісний суд демонстрували принцип всестановості, оскільки виступали як апеляційна чи ревізійна установи, а Совісний суд взагалі мав свою специфіку.

Працюючи з документами різноманітних установ намісництва (губернії), не можна було не помітити певні особливості і відмінності у діяльності цих структур у різних повітах. Так само зміст справ свідчив про відмінні обставини соціально-економічного життя, певну кореляцію рівня і складу правопорушень у різних куточках краю. Це наштовхнуло на думку, що аналіз джерел дасть можливість виділити свого роду ареали у складі вказаного регіону, які мають власну специфіку.

Перший регіон, який вирізняється – землі колишньої Гетьманщини. Це були Кременчуцький (пізніше Градизький), Полтавський

повіти. Згодом у 1790-х додалися ще Миргородська і Хорольська округи [27, с. 60]. Як відомо, у 1781–1783 рр. на території Гетьманщини також впроваджувалася нова судова система. Відповідно попередні суди (земські, городські, підкоморні, які існували після реформи К. Розумовського) реорганізовувалися [28, с. 8]. Не один раз Сенат давав вказівки про пренесення справ з названих інстанцій до повітових судів, нижніх розправ, про завершення їх апеляційного розгляду в Малоросійській колегії [23, т. 21, № 15761, 15893]. Відголоски цієї ситуації є і у справах Катеринославського намісництва. Так, у документах Катеринославського верхнього земського суду 1785 р. про конфлікт лейб-гвардії капітана, поручника Милорадовича з голтвянськими козаками вказано, що до цієї установи надійшло 5 справ з колишнього Полтавського підкоморного суду. Тепер з Катеринослава зверталися в Полтавський повітовий суд, аби змусити його старі справи завершити швидше [6, арк. 3 зв. – 4].

Крім організаційно-структурної специфіки судових інстанцій, в повітах колишньої Гетьманщини існувала і виключна особливість у використанні правових джерел. Згідно з указом Сенату від 25 квітня 1777 р., жителі колишніх Великобудиської, Решетилівської, Омельницької та Потоцької сотень (які опинилися під юрисдикцією Новоросійської губернії I-ї, що існувала з 1764 р.) мали судитися за малоросійським правом [23, т. 20, № 14609]. Під «малоросійським правом» розумілися норми III Литовського Статуту (далі – ЛС) 1588 р., подекуди Магдебурзького права. Тобто було чітко визначено апеляцію до певних юридичних збірок, які використовували переважно у галузі цивільного права. Та навіть у кримінальних справах часто апелювали до норм Статуту, хоча наголос все ж робився на позиціях імперського законодавства. Наприклад, у справах про дітозгубництво незаконнонароджених у заключній частині судового рішення, перелічуючи закони, на які спирався суд, вказувалися і норми ЛС, і Соборного уложення 1649 р. і Петровських Військового артикулу та Морського статуту. Зокрема, посилаючись на 60 артикул 11 розділу Статуту 1588 р., цитувалося, що такі злочинниці «мають горломъ каранни бытъ» (так само смертний вирок мав бути і за російськими названими збірками) [10, арк. 83]. Але у підсумку залучалися укази Єлизавети Петрівни, Катерини II і покарання набувало інших форм (побиття, епитимія, каторжні роботи).

Найчастіше посилання на малоросійське право наявні у зв'язку із захистом майнових прав, проблемами спадкування. Найбільш вживаними є норми 4-го, 5-го та 7-го розділів ЛС, які відповідно стосуються правил судочинства; майнових прав жінок і спадкування за жінками; питань землекористування і розмежування.

Деякі аспекти побутування вказаних норм нами вже висвітлювалися у попередніх статтях [24; 25]. Тому у даному випадку лише підсумуємо і наголосимо на окремих особливостях. Скрізь у справах спостерігається точне цитування ЛС і книги «Порядок», що свідчить про

їх значне поширення. Особливо це важливо, коли мова йде про апеляційні установи Катеринослава. Отже, і тут у розпорядженні Катеринославського верхнього земського суду, Катеринославської палати цивільного суду, Катеринославського совісного суду були ці збірки чи їх якісь копії.

З нормами «малоросійського права» об'єктивно були знайомі ті землевласники, які купували в цих повітах землю. Показовою є справа про поділ спадку за померлою дружиною першого предводителя катеринославського дворянства К. Лалоша. Серб за походженням, російський офіцер, у позовах, проханні на ім'я імператриці апелював до малоросійського права, використовував термінологію, притаманну ЛС [26, с. 187–188].

Особливо вражаючими є ситуації, коли в руках родини перебували земельні володіння з різним правовим статусом. Такі обставини справи (1791–1796 рр.) надвірного радника Петра Паскевича, чие майно мали описати для заплати казенного боргу. У документах чітко було зафіксовано, що частина володінь родини перебувала «под правом малоросійским», частина «под правом великоросійским» [7, арк. 37 зв]. Зрозуміло, що такий дуалізм породжував іноді непорозуміння, які у майбутньому склали підґрунтя для тези про необхідність остаточної ліквідації залишків «малоросійської» правової традиції у судах Лівобережної України.

Також для матеріалів із вказаних повітів характерне використання термінології ЛС – материзна, частина материста, віно, вивінена дочка, судові «роки», «увязчий лист», «вв'язаться» і т. д. Своєрідна правова культура виражалася і у побутуванні серед населення усталених уявлень про земельне право. Широкі верстви суспільства добре усвідомлювали різницю в оцінці землі, у формах її володіння і використання, поважали писане право і підтверджувальні документи. Так, відомі судові випадки, коли землевласники (іноді звичайні селяни!) мали документи від Потоцької, Кременчуцької сотень на володіння землею, датовані 1694 і 1699 рр. [26, с. 142]. Тобто у родині вони вже зберігалися понад 100 років!

Відрізнявся регіон також активною «жіночою» присутністю у господарчих судових спорах, чому ми вже приділяли окрему увагу в статтях [24; 25]. Досить розвиненим тут був інститут повірених (адвокатів). Природними повіреними були чоловіки: чоловіки, батьки, брати. Але значна кількість людей грамотних давала можливість вибору і чимало колишніх канцеляристів, козаків і міщан займалася цією справою. Опрацьовані нами документи дозволяють погодитися з висновками, зробленими В. Брехуненком щодо соціального складу адвокатів Гетьманщини у XVIII ст. [2, с. 102].

Другий регіон, який за джерелами можна окреслити – північно-східна частина намісництва, за указом 1784 р. Донецький, Словенсь-

кий (пізніше усталеною стала назва Слов'янський), Бахмутський повіти. Згодом їх переформатують, але у складі саме намісництва вони значилися так [23, т. 22, № 15910]. Їх території межували, а подекуди включали землі Слобожанщини і Війська Донського. Всі три повіти різною мірою, але реперезентовані архівними документами. Будь-які судові спори цих повітів вирішувалися у вказаний час на основі виключно загальноімперського законодавства, хоча окремі соціальні групи (колишнє слобідське козацтво, донські козаки) у побуті користувалися власними нормами звичаєвого права.

Проаналізувавши судові документи цих повітів, нами виділено характерні риси. Вони пов'язані в першу чергу із соціально-економічними процесами, які переживав регіон і які демонструвалися у тому числі і через судові тяжби і розгляди. Якщо говорити про найбільш хвилюючі для суспільства проблеми вказаної доби, то це було земельне питання. Ліквідація слобідських полків, переформатування новостворених військових одиниць, реорганізація адміністративно-територіального устрою, межування – ось далеко не всі чинники, що обумовлювали напругу у земельному питанні у зазначених повітах.

Поземельні суперечки у вказаний час були притаманні усій Південній Україні, що пов'язано з масовою роздачею земель, а згодом закріпленням її у власність. У окресленому регіоні у цьому сенсі була своя специфіка. Слабка заселеність, а отже, постійна боротьба між землевласниками за поселян (тут є певна схожість із степовими районами Нижнього Подніпров'я), достатня кількість яких була запорукою закріплення наданих у володіння земельних ділянок. При цьому поряд були райони, звідки йшов відтік селян (Лівобережна Україна, внутрішні губернії Росії) і місця можливої подальшої міграції і втеч (землі Війська Донського). Кожна з територій мала свою специфіку управління і переслідувати селян-втікачів було досить складно. Збірка матеріалів Слов'янського повітового суду (фонд 1853 у ЦДІАК України) настільки насичена такими справами, що навіть немає сенсу вказувати всі випадки. Поміщики приймали селян-втікачів з інших регіонів, переманювали і переховували від своїх сусідів-землевласників. Загострення ситуації відбулося після 1783 р, коли селян Гетьманщини і Слобожанщини було прикріплено до їх місця проживання на момент ревізії. Проте в прикордонному регіоні з високою мобільністю населення не так просто владі було призупинити процес селянських переходів і втеч.

Примітно, що і звичайні жителі слобід також брали участь у переховуванні втікачів. Так, 1785 р. під звинуваченням перебували сільський справник, писар и жителі слободи Ольховатки Бахмутського повіту за прийом селян з Курської губернії [32]. Місцеві старшини потім виписували за гроші фальшиві документи, звичайні поселяни заробляли, надаючи притулок чи використовуючи втікачів як робочу силу.

Недостатня кількість селян у поміщиків не давала їм можливості ефективно захищати свою земельну власність. Тому частими були випадки завдання матеріальної шкоди одним землевласником іншому, як то: випас худоби (іноді на засіяних зерновими культурами полях), порубка дерев, крадіжка сіна. Не гребували такими діями навіть самі поміщики. Так, у 1795 р. Слов'янська нижня розправа розглядала факт побиття жителями селища Меловатське поміщиків поручика Олександра Шабельського і прапорщика Михайла Богуславського, які пасли худобу на селянському хлібі [41]. Селяни навіть відібрали у них 8 волів як заруку, що поміщики повернуть завдані збитки [41, арк. 32].

Справа розглядалася традиційно довго і завершувалася вже у 1797 р. в судових установах Слобідсько-Української губернії. Цим, власне, і скористалися чиновники І-го департаменту Слобідсько-української палати суду і розправи, що, мовляв, попередні структури припинили свою діяльність, то ж селяни нехай шукають повернення своїх збитків вже через інші судові установи [41, арк. 102 зв].

Конфлікти державних поселенців з поміщиками не були поодинокими у цьому регіоні. У матеріалах Катеринославського верхнього земського суду (апеляційної інстанції для повітів) найбільше таких справ саме із Слов'янського повіту. Мабуть, одним з найбільш відомих стало довгорічне протистояння між жителями Шебелинки і поміщиками Фон Мейерами. Матеріали цього конфлікту є і у повітових установах [43], і у вищих судах Катеринославського намісництва [5; 8; 9]. Найбільший інтерес становлять вже апеляційні скарги шебелинців, подані в Катеринослав, оскільки у них викладено цікаву і тривалу історію їх боротьби за власність. Перші документи, на які вони посилаються, належать до 1746 р., коли згідно з ландміліцьким штатом 1736 р. почали межувати землю ландміліцьким полком. «...село *Шебелинское* ізьстари будучи населено вовремя населения на старой линии бывших ландмилицких полков в принадлежавших бывшему ландмилицкому Слободскому полку дачах» [5, арк. 91]. Надававсь навіть екстракт від 28.11.1752 р. від колишньої канцелярії ландміліцького Українського корпусу [5, арк. 92]. Перші конфлікти у шебелинців виникли з Милорадовичем, свою правоту жителі селища відстояли у 1759, 1765, 1770 рр. [5, арк. 94 зв.]. Але з 1763 р. у них почалося протистояння з Фон Мейерами. 31.05.1784 р. канцелярія Азовської губернії підтвердила їх володіння, але марно [5, арк. 93]. Особливо загострилася боротьба з середини 1780-х рр з молодими Мейерами – Петром та Андрієм, які «усиливаясь во владении ежегодно» захопили два байраки, сіножаті, землі, не кажучи про те, що постійно чинили побиття жителів, забирали худобу» [5, арк. 91]. При тому і шебелинці не «чекали осторонь» – то худобу у Мейерів відберуть, то збіжжя, то нападуть навіть на них [37; 39].

Останні документи в Катеринославі датовано 1797 р., і вирок суду на користь Мейерів: мовляв, усі документи свідчать, що штат 1736 р.

«*был учинен*», але «*не апробован*», а отже, володіння мають залишитися за Мейерами [5, арк. 102 зв.]. У скарзі повіреного шебелинців на імператорське ім'я згадувалося, що документи з архівів запитували ті, які були на користь Мейерів; що всі факти їх агресивної поведінки (побиття, грабунки) взагалі залишилися без уваги суду, «*Мейеры и не оправдывались*» з цього приводу [8, арк. 3].

Проте пам'ять про відстоювання своїх прав виявилася живучою. Надалі у 1829 р. шебелинці знову організують масовий виступ проти впровадження військових поселень [29].

Цікавою є також справа у фондї Слов'янської нижньої розправи про «образи» з боку жителів слободи Маяк і навколишніх поміщиків, завдані Святогорському монастирю. Конфлікт також тривав із середини століття, справа має близько тисячі аркушів [34]. У 1785–1786 рр. монастир був вже просто безпорадний у захисті своїх інтересів, а державна політика призвела до його закриття у 1787 р.

Особливої напруженості поземельним конфліктам (та і будь-яким іншим) додавала можливість залучення до неї донських козаків. Тоді це переростало навіть у збройні сутички. У документах різних установ такі згадки часті, але є і досить примітні. Так, у 1795 р. в селі Трьохізбенка донські козаки «немалым количеством» під керівництвом майора Золотарьова здійснили наїзд на поміщика капітана І. Бедрягу. Прикметно, що діяли вони за вазівкою поручника Павла Андреева, дворянського засідателя Донецького нижнього суду, тобто людини, яка за своїм статусом мала би боротися з такими явищами [36, арк. 12 зв.]. В іншому випадку відставний прапорщик Кохан скаржився, що його в полі спіймали люди донського козака Ребрикова, з яким у них неприязні відносини. Побили Кохана і його селянина, Кохану «пробили голову» [30, арк. 7]. Проблемність вирішення таких конфліктів полягала у тому, що в судовий розгляд донців доводилося викликати з-під іншої юрисдикції і це рідко мало позитивний результат. Тому із справ складається враження, що бійки, межові потасовки, нищення майна були настільки звичним явищем, що ніхто з чиновників і не докладав якихось суттєвих зусиль, щоб їх вирішувати. Перемагав сильніший в усіх сенсах цього слова (з огляду на реальну силу, соціальний статус, вплив).

Частими у документах регіону є вказівки на те, що десь на місцях дрібні непорозуміння, конфлікти, правопорушення вирішували самі поміщики, їх прикажчики. Коли доходила така інформація до судів, то зазвичай це завершувалося рішенням дати наказ «*чтоб по законам поступать*» [30, арк. 5].

Певна специфіка регіону помітна у справах, пов'язаних із шлюбно-сімейним правом. Різноманітні випадки девіантної поведінки всередині сім'ї, інцест – речі, які трапляються повсюдно [15–17; 22]. Але у вказаному регіоні впадає в око більша кількість справ про сно-

хацтво, яке було достатньо побутовим явищем на Дону. Відомий російський етнограф ХІХ ст. М. Харузін після поїздки на Дон, ґрунтуючись на власних спостереженнях і на працях попередників, прийшов до висновку, що специфічний спосіб життя донців, коли молоді чоловіки тривалий час перебували у походах, гинули в молодому віці, логічно призводив до поширення вказаного явища. Голова великої родини мав виключну владу над усіма її членами. З територіями, які ми характеризуємо, ближче сусідство мали так звані верхньодонські козаки, у яких вказані ознаки великої патріархальної сім'ї мали масове поширення ще і у ХІХ ст. [44, с. 228].

Одним із прикладів є справа меловатського жителя Єрмолая Вареннікова 50-ти років, який мав зв'язок з дружиною (Аксинія 19 років) свого рідного племінника Андрія, допоки останній перебував у військовому поході [41]. Зі справи зрозуміло, що Варенніков досить заможний козак, тож племінник жив з ним і молода невістка залишилася у відсутність чоловіка у повній залежності від дядька. До того ж під час допиту з'ясувалося, що зв'язок цей вже близько 3 років, тобто тоді молодій дівчині було всього 16. Лише у підбірці документів Слов'янської нижньої розправи є як мінімум ще дві схожі справи про співжиття невістки і свекра [35; 38], про інфантицид невістки і свекра [33].

Випадки снохацтва, зрозуміло, що траплялися в різних регіонах, про що пишуть сучасні дослідники. Проте у даному випадку нам видається слушною думка В. Маслійчука, який звернув увагу на це явище у межах Острогозького полку і вважає, що на інших землях Слобідської України (більш віддалених від російських територій) і Гетьманщини ці випадки все ж більш рідкісні. Навіть у описаних ним сюжетах ці стосунки виглядають як насильницькі [18; 19]. У справі ж Вареннікова примітно, що невістка сама натякала спочатку свекру на можливість інцесту. У допиті вказувалося, що якось у сварці вона сказала: «*Что тебе прелюбодеяния и не хочется?*» [39, арк. 7]. Також відчувається з документів, що громада і не надто засуджувала ситуацію. Вирішено було справу «*предать божьему суду*» і наказувалося старшині спостерігати за поведінкою цих двох.

Названий вже М. Харузін у своїй праці згадує зауваження німецького природознавця Самуеля Готліба Гмеліна, який у 60–70 рр. ХVІІІ ст. побував на Дону, що жінки регіону «*склонны к любовным делам*» [44, с. 180]. Автор вказує, що ранні, нерівні за віком (дружина на час одруження могла бути вдвічі старша за «чоловіка», якому було років 9–11) шлюби, тривала відсутність чоловіків призводили до поширення і досить поблажливого ставлення з боку громади до позашлюбних зв'язків, звідництва. Джерела, які були нами опрацьовані, також засвідчують схожі випадки. Так, жителька слободи Камишувахи Параскева Шлилова судилася за вивезення від двох місцевих поселян

їх дружин і видачу їх заміж за інших [40]. А дві жительки іншої слободи цього самого повіту звинувачувалися у позашлюбному житті з солдатами [31].

Примітні записи у журналі Слов'янської нижньої розправи про конфлікт у селищі Лиман, який відбувся між жителями братами Гризодубовими і лиманським старшиною М. Сироватським [43, арк. 44 зв. – 45]. Лиманський старшина Михайло Сироватський мав тривалий зв'язок з дружиною одного з братів, про що вже знали і жителі села. Використовуючи своє становище, він за вахмістршою Гризодубовою «*ежечастно... десятских в дом к ним присылал*» і ті водили її в приказну ізбу та інші будинки «*для блудоаяния*». Врешті-решт, прихопивши ще одного із козаків, брати Гризодубови якось «на гарячому» застали Ульяну Гризодубову із старшиною і розправилися з коханцями побиттям. У цій історії нічого виняткового немає. В тодішній судовій практиці справ про перелюб чимало, і також у кожному випадку жінка страждає більше, ніж її коханець. Примітним тут є саме використання Сироватським свого «службового» становища, коли він навіть залучав інших до організації своїх побачень.

Не дивно, що через певний час вже Сироватський подав позов на Гризодубових за нібито несправедливе побиття і пограбування. При цьому він наголошував, що свідки його супротивників не підходять для суду, оскільки у Сироватського з кожним з них був конфлікт [43, арк. 74].

Нам видається, що вищеохарактеризовані явища обумовлені і названими вже особливостями життя козацтва, високою мобільністю населення у регіоні, а також віддаленістю від адміністративних одиниць з контролюючими функціями.

Третій регіон – Крим. Навіть не знайомлячись ще з документами, цілком логічно припустити, що територія ця мала би відрізнятися хоча б з тієї причини, що корінне її населення іншого віросповідання, належить до іншої правової сім'ї. Тому Крим заслуговує на окремі солідні дослідження із залученням місцевого матеріалу. Нами все ж приділена йому певна увага, оскільки справи з Криму представлені у фонді «Новоросійська палата суду і розправи», яка була ревізійною інстанцією відносно кримінальних справ. Їх небагато – 49, але така вже випадкова вибірка, що вони всі з Криму. Кримським татарам також було дозволено у вирішенні цивільних справ залишитися на своєму праві, на початковому етапі мали і власні судові інституції (якщо коректно так говорити). Відразу у 1783–1784 рр. для стабілізації ситуації продовжував діяти поділ на 6 каймаканств (провінцій), які ділилися на кадилики (повіти). Каймаканам належала судова влада і земська; в кадиликах судив кадій, якому на допомогу додавалися по два стряпчі [14, с. 108]. Кримінальні ж справи мали розглядатися у судах загальноімперського зразка.

Відповідно зустрічаємо справи, які були відкриті у кадиликах і потім передані до загальних судів. Так, справа № 12 Новоросійської палати суду і розправи була відкрита на основі рапорту з Качинського кадилику, справа № 8 – зі Старокримського.

Судові установи згідно із «Штатом Таврійської області» на 1784 р. мають певну відмінність від таких самих в інших регіонах. У кожному повітовому суді, нижньому земському суді заплановано було по 1 перекладачу, також вони обов'язково мали бути при усіх вищестоящих судових установах. У документах з Криму часто вказується: «*при переводе был*»; «*при положении печатей в словесном переводе был и переводил переводчик...*» [26, с. 188]. Але кадрів не вистачало і часто у справах наявна інформація про сумніви з приводу перекладу, або цей факт використовували для маніпуляцій (то підсудний щось не так зрозумів, то судді).

Здається, що нерозуміння російськими чиновниками мови, традицій і звичаїв жителів Криму змушували їх більш насторожено ставитися до багатьох питань. У вказаному фонді – справи про кримінальні правопорушення, але є примітні винятки. Так, у 1795 р. чиновники Сімферопольського сирітського суду ініціювали справу проти карасубазарського міського голови Абдулаїма Челебі, який «*забыв законный порядок*» «*по их татарскому обыкновению*» самостійно поділив майно двох померлих міщан між спадкоємцями і не повідомив про це в сирітський суд [11, арк. 4–4 зв.]. При цьому самі учасники процесу не мали претензій з приводу поділу. Справа тяглася декілька років, у 1797 р. шість татарських дворян звернулися з проханням відпустити Челебі з-під варті, оскільки «*он человек при глубокой старости и жестокой болезни*» і вчинив так незумисне, а «*по необыкновению его в российских обрядах*» [11, арк. 33]. Згодом було вирішено накласти штраф із зазначенням «*поступать как российские законы повелевают*» і наприкінці 1797 р. справу закрили. У документах досить ретельно подається опис ситуації і власне самого поділу, здійсненого Челебі, але вказівок точних на правові норми немає. Просто фіксуються тези типу «*как по законам татарским велено*».

Ще один регіон, який має своє специфіку, – повіти, утворені у зв'язку з виникненням Вознесенського намісництва: Оленьський, Ольгопольський, Вознесенський, Херсонський, Новомиргородський, Єлисаветградський [27, с. 59]. Поки що матеріали, які їх стосуються, потребують подальшого опрацювання, проте деякі особливості можна все ж зазначити. Досить помітним є тут польський елемент: часто вказується приналежність селян тому чи іншому польському магнатові, зустрічаються документи польською мовою. Також відчутною є присутність військової складової життя [12]. Та все ж поки ще є потреба подальшого опрацювання джерел, які дадуть можливість більшої деталізації.

Висновки. Судова реформа 1775 р. на так званих «національних окраїнах» впроваджувалася після 1783 р. Тепер вже на меті було і завдання уніфікації громіздкої судової системи імперії, де чимало територій мали свою систему судочинства і опиралися на власні правові джерела. Незважаючи на те, що Катеринославське намісництво (згодом Новоросійська губернія) бачилося як територія безумовного панування загальноімперської судової системи, все ж і тут спостерігається чимало особливостей. Строкатість і різноманітність – головна особливість регіону, яка спрацьовує і у випадку правових характеристик краю, що став зоною перетину, контакту різних етнічних, соціальних, релігійних груп.

Бібліографічні посилання

1. Бармак, М. В., 2007. *Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.* Тернопіль.
2. Брехуненко, В., 2017. Склад адвокатського прошарку Гетьманату. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ, вип. 17, сс. 99–115.
3. Брехуненко, В.; Синяк, І., 2017. *Адвокати у судочинстві ранньомодерної держави Гетьманщини*. Київ, Т. 1.
4. Гедьо, А. В., Терентьєва, Н. О. та Саєнко, Р. І., 2012. *Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність*. Донецьк.
5. Ф. 72 (Катеринославська палата цивільного суду). Оп. 1. Спр. 5. Дніпро: Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО).
6. Ф. 375 (Катеринославський верхній земський суд). Оп. 2. Спр. 13. Дніпро: ДАДО.
7. Ф. 375 (Катеринославський верхній земський суд). Оп. 2. Спр. 36. Дніпро: ДАДО.
8. Ф. 375 (Катеринославський верхній земський суд). Оп. 2. Спр. 47. Дніпро: ДАДО.
9. Ф. 375 (Катеринославський верхній земський суд). Оп. 2. Спр. 49. Дніпро: ДАДО.
10. Ф. 467 (Катеринославський совісний суд. 1784 – 1855). Оп. 1. Спр. 9. Дніпро: ДАДО.
11. Ф. 859 (Новоросійська палата суду і розправи. М. Новоросійськ. 1781–1800). Оп. 1. Спр. 20. Дніпро: ДАДО.
12. Ф. 473 (Оленський і Ольгопільський повітовий суд). Оп. 1. Спр. 2 (Журнал засідань. 1796 р.). Миколаїв: Державний архів Миколаївської області.
13. Ефремова, Н. Н., 2008. Судоустройство национальных окраин России: множественность и единство организации имперского правосудия (XVIII – первая половина XIX в.). В: Ефремова, Н. Н., 2008. *Правовые идеи и институты в историко-теоретическом дискурсе*. Москва, сс. 181–189.
14. Короленко, Б. А., 2004. Вхідження Криму до Російської імперії: стабілізаційні заходи Російської адміністрації (1783 – середина 1784 рр.). *Культура народів Причорномор'я*, № 51, сс. 104–111.
15. Коросташов, О. М., 1999. Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин на Лівобережній Україні у XIX столітті (після скасування місцевого права). *Держава і право*: зб. наук. пр. Київ, вип. 5, сс. 54–62.
16. Лиман, І. І., 2000. Духовний суд у справах про перелюб (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.). *Південна Україна XVIII–XIX століття: записки*

науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. Запоріжжя, вип. 5, сс. 242–248.

17. Лиман, І. І., 2005. Регулювання шлюбних відносин на Півдні України в перші роки існування Слов'янської та Херсонської єпархії. *Культурологічний вісник*. Запоріжжя, вип. 14, сс. 10–17.

18. Маслійчук, В., 2007. До історії родинної конфліктності. Насильство у родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, вип. 7, сс. 243–263.

19. Маслійчук, В., 2007. Ставлення до жінки в Острогозькій провінції 60–70-х років XVIII століття (за матеріалами фонду 1807 Центрального державного історичного архіву України в місті Києві). *Укр. археограф. щорічник*. Київ, вип. 12, т. 15, сс. 128–153.

20. Остапенко, Т. О., 2011. *Правова система України-Гетьманщини у другій половині XVII – 80-х рр. XVIII ст.* Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса.

21. Панфьорова, М. А., 2004. *Південно-Східна Україна наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (формування адміністративної та соціально-економічної структури)*. Донецьк.

22. Петренко, І. М., 2015. Політика Російської імперії щодо шлюбно-сімейних відносин українців у XVIII столітті. *Іст. пам'ять*: наук. зб. Полтава, № 32, сс. 37–48.

23. *Полное собрание законов Российской империи*, 1830. Собрание первое. СПб.

Т. 20 (1775–1780). Доступно: <http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_pszri_tom_20/e_dzherela_pszri_tom_20.pdf>.

Т. 21 (1781–1783). Доступно: <http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_pszri_tom_21/e_dzherela_pszri_tom_21.pdf>.

Т. 22 (1784–1788). Доступно: <http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_pszri_tom_22/e_dzherela_pszri_tom_22.pdf>.

24. Посулько, О., 2017. «...В рассужденіи женскаго полу моего неудобно...». Захист майнових інтересів жінок у судах Катеринославського намісництва у 80–90-х рр. XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, вип. 13-14, сс. 215–234.

25. Посулько, О. М., 2014. Особливості побутування норм українського звичаєвого права (за матеріалами судових установ Катеринославщини останньої чверті XVIII ст.). *Січеслав. альм.* Дніпропетровськ, вип. 7, сс. 63–71.

26. Посулько, О. М., 2016. Поліетнічне населення Південної України останньої чверті XVIII ст. у судових конфліктах. В: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, *Феномен мультикультурності в історії України і Польщі*. Матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 18–19 жовтня 2016 р. Харків, сс. 183–192.

27. Савченко, І. В., 2006. Територіальний устрій Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. *Наукові пр. іст. ф-ту Запорізького держ. ун-ту*. Запоріжжя, вип. 20, сс. 56–61.

28. Сиза, Н. П., 2002. *Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини*. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ.

29. Сухий, О., 1999. Шебелинське повстання 1829 р. *Довідник з історії України*. Київ, т. 3 (З – Я), с. 610.

30. Ф. 1831 (Донецький повітовий суд). Оп. 1. Спр. 6 (Журнал рішень суду. 1786 р.). Київ: Центральный державный исторический архив (далі – ЦДІАК).

31. Ф. 1887 (Слов'янський нижній земський суд. 1784–1795 рр.). Оп. 1. Спр. 2. Київ: ЦДІАК.

32. Ф. 1898 (Бахмутська нижня розправа. 1784 р.). Оп. 1. Спр. 5. Київ: ЦДІАК.

33. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 5.
Київ: ЦДІАК.
34. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 6.
Київ: ЦДІАК.
35. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр.
15. Київ: ЦДІАК.
36. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 21.
Київ: ЦДІАК.
37. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 29.
Київ: ЦДІАК.
38. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 31.
Київ: ЦДІАК.
39. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 74.
Київ: ЦДІАК.
40. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 81.
Київ: ЦДІАК.
41. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.). Спр. 88.
Київ: ЦДІАК.
42. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.).
Спр. 106. Київ: ЦДІАК.
43. Ф. 1913 (Слов'янська нижня розправа). Оп. 1 (1784–1797 pp.).
Спр. 109. Київ: ЦДІАК.
44. Харузин, М., 1885. *Сведения о казачьих общинах на Дону*. Материалы
для обычного права, собранные Михаилом Харузиным. Москва, вып. 1. До-
ступно: <<http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=69383>> (дата звернення:
04.10.2018).
45. Шаляпин, С. О., 2013. *Церковно-пенитенциарная система в России
XV–XVIII веков*. Архангельск.
46. Шандра, В., 2011. *Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII –
середина XIX ст.)*. Київ.

References

- Anon., 1830. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie pervoe*
[*The complete collection laws of the Russian Empire. The first collection*].
St. Petersburg (in Russian).
- Barmak, M. V., 2007. *Formuvannya vladnykh instytutiv Rosiys'koyi imperiyi
na Pravoberezhniy Ukraini (kinets' XVIII – persha polovyna XIX st.* [*Formation of
the power institutions of the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine (the end of
the 18th – the first half of the 19th centuries)*]. Ternopil (in Ukrainian).
- Brekhunenکو, V., 2017. Sklad advokats'koho prosharku Het'manatu
[Composition of the Hetmanate's lawyer's layer]. *Ukrayina v Tsentral'no-Skhidniy
Yevropi* [*Ukraine in Central and Eastern Europe*], Issue 17, p. 99–115
(in Ukrainian).
- Brekhunenکو, V. and Synyak, I., 2017. *Advokaty u sudochynstvi rann'-
omodernoy derzhavy Het'manshchyny* [*Attorneys in the proceedings of the early
modern state of the Hetmanate*]. Kyiv. Vol. 1. (in Ukrainian)
- Efremova, N. N., 2008. 'Sudoustroystvo natsional'nykh okrain Rossii:
mnozhestvennost' i edinstvo organizatsii imperskogo pravosudiya (XVIII – pervaya
polovyna XIX v.)' [*'The judicial system of the national outskirts of Russia: the
multiplicity and unity of the organization of imperial justice (the 18th – the first half
of the 19th centuries)*']. In: *Pravovye idei i instituty v istoriko-teoreticheskom diskurse*

[*Legal ideas and institutions in the historical and theoretical discourse*]. Moscow, p. 181–189 (in Russian).

Hedo, A. V., Terentyeva, N. O. and Sayenko, R. I., 2012. *Mariupol's'kyy hrets'-kyy sud: istoriya stvorenniya ta diyal'nist'* [*Mariupol Greek court: history of creation and activity*]. Donetsk (in Ukrainian).

Katerynoslavs'ka palata cyvil'nogo sudu [Ekaterinoslav Chamber of the Civil Court] Fund 72. Dnipro: State Archives of Dnipropetrovsk oblast (in Ukrainian).

Katerynoslavs'kyy sovisnyy sud. 1784–1855 [Ekaterinoslavs conscientious court] Fund 467. Dnipro: State Archives of Dnipropetrovsk oblast (in Ukrainian).

Katerynoslavs'kyy verkhniy zems'kyy sud [Ekaterinoslav upper district court] Fund 375. Dnipro: State Archives of Dnipropetrovsk oblast (in Ukrainian).

Kharuzin, M., 1885. *Svedeniya o kazatskikh obshchinakh na Donu. Materialy dlya obychnogo prava, sobrannye Mikhailom Kharuzinym* [Information about the Cossack communities on the Don. Materials for customary law collected by Mikhail Kharuzin]. Moscow. Available at: <<http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=69383>> (Accessed 04.10.2018) (in Russian).

Korolenko, B. A., 2004. Vkhodzheniya Krymu do Rosiys'koy imperiyi: stabilizatsiyni zakhody Rosiys'koy administratsiyi (1783 – seredyna 1784 rr.) [The entrance of the Crimea to the Russian Empire: the stabilization measures of the Russian administration (1783 – mid-1784)]. *Kultura narodov Prichernomor'ya* [Culture of the peoples of the Black Sea region], Volume 51, pp. 104–111 (in Ukrainian).

Korostashov, O. M., 1999. Pravove rehulyuvannya shlyubno-simeynykh vidnosyn na Livoberezhnyi Ukrayini u XIX stolitti (pislya skasuvannya mistsevoho prava) [Legal regulation of marriage-family relations in the Left-Bank Ukraine in the nineteenth century (after the abolition of local law)]. *Derzhava i pravo* [State and Law], Issue 5, pp. 54–62 (in Ukrainian).

Lyman, I. I., 2000. Dukhovnyy sud u spravakh pro perelyub (kinets' XVIII – persha polovyna XIX st.) [The Spiritual Court in Adultery Causes (the end of the 18th – the first half of the 19th century)]. *Pivdenna Ukrayina XVIII – XIX stolittya* [The Southern Ukraine in the 18th – 19th centuries], Issue 5, pp. 242–248 (in Ukrainian).

Lyman, I. I., 2005. Rehulyuvannya shlyubnykh vidnosyn na Pivdni Ukrayini v pershi roky isnuvannya Slov'yans'koyi ta Khersons'koyi yeparkhiyi [Regulation of marital relations in the South of Ukraine in the early years of the existence of the Slavic and Kherson diocese]. *Kul'turolohichnyy visnyk* [Culturological Bulletin], Issue 14, pp. 10–17 (in Ukrainian).

Maslychuk, V., 2007. Stavlennya do zhinky v Ostrohoz'kiy provintsiyi 60-kh – 70-kh XVIII stolittya (Za materialamy fondu 1807 Tsentral'noho derzhavnoho istorichnoho arkhivu Ukrayiny v misti Kyjevi) [Attitude to a woman in the Ostrogzka province of the 60's – 70's of the XVIII century (by the fund 1807 of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv)]. *Ukrayins'kyy arkheohrafichnyy shchorichnyk* [Ukrainian Archeographic Year Book], 15(12), pp. 128–153 (in Ukrainian).

Novorosiy'ska palata sudu i rozpravy. M. Novorosiy'sk. 1781–1800 [Novorossiysk Chamber judgment and punishment. Novorossiysk City, 1781–1800] Fund 859. Dnipro: State Archives of Dnipropetrovsk oblast (in Ukrainian).

Olens'kyy i Ol'hopil's'kyy povitovy sud [Olensk and Olgopil district Court] Fund 473. Mykolaiv: State Archives of Mykolaiv Oblast (in Ukrainian).

Ostapenko, T. O., 2011. *Pravova systema Ukrayiny-Hetmanshchyny u druhiy polovyni XVII – 80-kh rr. XVIII st.* [Legal system of Ukraine-Hetmanshchyna in the second half of the XVII century – 80's of the XVIII century]: Abstract of the

dissertation for obtaining a scientific degree of candidate of legal sciences. Odesa: National University "Odessa academy of law" (in Ukrainian).

Panforova, M. A., 2004. *Pivdenno-Skhidna Ukrayina naprykintsy XVIII – v pershiy polovyni XIX st. (formuvannya administratyvnoyi ta sotsial'no-ekonomichnoyi struktury)* [The South-Eastern Ukraine at the end of the 18th and in the first half of the 19th centuries (administrative and socio-economic structures forming)]. Donetsk (in Ukrainian).

Petrenko, I. M., 2015. Polityka Rosiys'koyi imperiyi shchodo shlyubno-simeynykh vidnosyn ukrayintsi v XVIII stolitti [Policy of the Russian Empire in the sphere of matrimonial relations of ukrainians in the 18th century]. *Istorychna pam'yat'* [Historical Memory], Issue 32, pp. 37–48 (in Ukrainian).

Posunko, O. M., 2014. Features of existence Ukrainian norms of customary law (based on judicial institutions of Ekaterinoslav region at last quarter of the 18th century). *Sicheslav almanac*, Volume 7, pp. 63–71 (in Ukrainian).

Posunko, O. M., 2017. "It is it is inconvenient to argue because of me female gender..." Woman's property interests protection in legal agencies of Katerynoslavs'ke vicegerency in 80–90s of XVIII century. *Socium. An Almanac of Social History*, Volume 13–14 (in Ukrainian).

Posunko, O. M., 2016. Polietnichne naselennya Pivdennoyi Ukrayiny ostann'oyi chverti XVIII st. u sudovykh konfliktakh [Polietnic population of South Ukraine in the last quarter of 18th century in judicial conflicts]. *Fenomen mul'tykul'turnosti v istoriyi Ukrayiny i Pol'shchi* [The phenomenon of multiculturalism in the history of Ukraine and Poland] : materials of the international scientific conference, pp. 183–192 (in Ukrainian).

Savchenko, I. V., 2006. Terytorial'nyy ustriy Pivdennoyi Ukrayiny ostann'oyi chverti XVIII – pochatku XIX st. [Territorial structure of the Southern Ukraine in the last quarter of the XVIII – at the beginning of the XIX century]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia State University], Issue 20, pp. 56–61 (in Ukrainian).

Shalyapin, S. O., 2013. *Tserkovno-penitentsiarnaya sistema v Rossii XV–XVIII vekov* [Church and Penitentiary System in Russia of the 15th – 18th Centuries]. Arkhangelsk (in Russian).

Shandra, V., 2011. *Sovisni sudy v Ukrayini (ostannya chvert' XVIII – seredyna XIX st.)* [Conscientious court in Ukraine (the last quarter of the 18th – the middle of the 19th century)]. Kyiv (in Ukrainian).

Slov'yans'ka nyzhya rozprava [Sloviansk lower massacre] Fund 1913. Inventory 1. 1784–1797. Kyiv: Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine) (in Ukrainian)

Sukhyi, O., 1999. Shebelyns'ke povstannya 1829 r. [Shebelinsky uprising of 1829]. In: *Dovidnyk z istoriyi Ukrayiny* [Handbook on the history of Ukraine]. Kyiv. 610 pp. (in Ukrainian)

Syza, N. P., 2002. *Sudy i kryminal'ne sudochynstvo Ukrayiny v dobu Het'manshchyny* [Courts and criminal proceedings of Ukraine during the Hetmanate period]: Abstract dissertation for obtaining a scientific degree of the candidate of law sciences. Kyiv (in Ukrainian).

Zhurnal rishen' sudu [Journal of court decisions], 1786 File 6. Inventory 1. Donetskyy povitovy sud [Donetsk district court] Fund 1831. Kyiv: Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine) (in Ukrainian).